

Budoucnost Evropy 2010

Evropská komise, Útvar perspektivních studií: Scénáře Evropa 2010. Pět možných představ o evropské budoucnosti. Gilles Bartrand (koordinátor), Anna Michalski, Lucio R. Pench. Pracovní verze, červenec 1999.

Útvar perspektivních studií Evropské komise zpracoval v roce 1999 scénáře o budoucnosti Evropy 2010.¹ I když na obsah a úroveň těchto scénářů existují různé názory, je důležité je znát, neboť mají a jistě i budou mít určitý vliv na rozhodovací procesy evropských a světových institucí a na vznik podobných prací v jiných zemích. Scénáře jsou výsledkem dvouleté týmové analytické a prognostické činnosti osmdesáti západoevropských odborníků.

Na úvod je nutné uvést vstupní metodologickou poznámku autorů: „*Scénáře jsou svou podstatou fiktivní. Pokud autoři projeví příliš velkou, nebo naopak příliš malou představivost, padá odpovědnost pouze na jejich hlavu. Jejich názory ani představy nelze považovat za stanovisko Evropské komise.*“²

O svízelnosti jejich úsilí a o pravděpodobnosti jeho výsledků svědčí, že jako motto své práce si zvolili výrok Argentince Jorge Luise Borgese,³ jednoho ze zakladatelů tzv. magického realismu v literatuře: „*Každá epocha je epochou přechodu. O budoucnosti, či spíše o budoucnostech, víme pouze jediné: nebude vypadat jako současnost.*“

Autoři vycházejí z obecného názoru, že Evropa na začátku třetího tisíciletí stojí před mnoha problémy. Jednou z příčin je rychlá změna společenských hodnot a tradic. To vyžaduje i rychlejší a kvalifikovanější reakce na jejich řešení, tudíž optimalizaci rozhodovacích procesů zvláště na vyšších úrovních rozhodování. Tomu neodpovídá kvalita analytických a prognostických činností.

Cílem Projektu Scénáře Evropa 2100 je „*vytvořit soubor studií koherentních a k přemýšlení provokujících představ o budoucnosti Evropy*“. Jako zdroj problémů autoři uvádějí hrozby a možnosti nových technologií. Ačkoli o tom nikdo nepochybuje, svědčí to o jistém redukcionismu, o eliminaci ideových a kulturních trendů, což se promítá do celé práce.

Změny v hodnotové orientaci jsou obdobně determinovány především přechodem od agrární a průmyslové společnosti k informační společnosti. K ní byly zatím vytvořeny převážně jen technologické předpoklady, avšak nebyly získány podněty a programy, jak využít informace k modelování společenských aj. procesů a podkladů k rozhodování. Veřejná politika a způsob jejího vedení jsou přitom stále složitější. Tím spíše závisí její efekt na schopnosti pracovat s množstvím informací, interpretovat je z nejrůznějších úhlů pohledu (zvláště demografických, profesních a sociálních) a neustále aktualizovat veřejné politické cíle, aby účinně reagovaly na probíhající změny.

METODOLOGIE SCÉNÁŘŮ

Scénáře jako obrazy budoucnosti s kladnými a zároveň zápornými rysy, avšak bez hodnotících soudů (nikoli tedy projekce budoucnosti či predikce pravděpodobnosti určitého efektu) v sobě obsahují potenciál k překonání obecného lidského odporu ke změnám, umožňují je vnímat jako individuální a skupinovou příležitost uplatnit se a vyhnout se hrozbám. Scénáře zároveň nemohou nerespektovat faktory, které budou ovlivňovat budoucnost Evropy do roku 2010.

Útvar perspektivních studií Evropské komise vypracoval k tvorbě kvalitativních scénářů specifickou metodologii. Metodu nazval *Utvářející aktéři – utvářející faktory*.⁴ Konstrukce scénářů se skládá ze dvou navzájem provázaných samostatných stupňů řešení, které vedou ke dvěma různým výsledkům. V první fázi se vytvářely dílčí scénáře ke specifickým tématům, ve druhé fázi byly tyto dílčí scénáře integrovány do výsledných glo-

bálních scénářů. Při práci na těchto tématech byly respektovány všechny zásady týmové práce, aby byl co nejvíce využit intelektuální a tvořivý potenciál spolupracovníků na scénářích.

Témata dílčích scénářů, obsahujících okolnosti rozhodující pro budoucnost Evropy a pro její postupnou integraci, byla následující:

- 1) Instituce a vládní moc.
- 2) Sociální soudržnost.
- 3) Ekonomická přizpůsobivost.
- 4) Rozšiřování Evropské unie.
- 5) Vnější okolí Evropy.

Pro srovnání může po obsahové stránce sloužit např. První verze *Národní vize rozvoje České republiky do roku 2015*,⁵ která uvádí následující:

- 1) Sdílené hodnoty.
- 2) Národní identita a kultura.
- 3) Demografický rozvoj a lidské zdroje.
- 4) Bezpečnost.
- 5) Společné vědění.
- 6) Ekologická udržitelnost rozvoje.
- 7) Ekonomicky konkurenceschopná společnost.
- 8) Informační společnost.
- 9) Stát a občanská společnost.
- 10) Globalizace jako výzva a ohrožení.

Jiná témata vizí obsahuje *Návrh na zřízení Českého institutu strategických studií*:

- 1) Ekonomická konkurenceschopnost.
- 2) Sociální soudržnost.
- 3) Ekologické principy udržitelnosti.
- 4) Reprodukční chování.
- 5) Lidský kapitál.
- 6) Společenské hodnoty.
- 7) Národní identita.
- 8) Správa a právo.
- 9) Bezpečnost.
- 10) Občanská společnost.
- 11) Věda a výzkum.
- 12) Kultura.
- 13) Víra a morálka.
- 14) Územně-technické předpoklady.

Klíčovými problémovými okruhy vize podle *Návrhu na zřízení Českého institutu strategických studií*⁶ pak mají být:

- 1) Základní sdílené hodnoty a orientace země, postoje obyvatelstva.
- 2) Bezpečnost země a obyvatelstva s respektováním vnější a vnitřní bezpečnosti a mezinárodněpolitických souvislostí.
- 3) Formování a uplatnění lidského potenciálu země.
- 4) Veřejná správa, její reforma a podmínky vývoje veřejného sektoru.
- 5) Koncepce reformy důchodového systému.
- 6) Podmínky podnikání a růst konkurenceschopnosti české ekonomiky.
- 7) Vývoj politického systému, politických stran a občanského sektoru, role médií a možnosti spoluúčasti obyvatelstva na správě země.
- 8) Životní prostředí, změny vzorců výroby a spotřeby a vztah lidí k přírodě.
- 9) Území a společnost.

I přes různý stupeň obecnosti jsou výše uvedená témata do značné míry shodná. V českých představách se více preferují axiologická a kulturní témata, mnohdy i jako teoretic-

ká východiska dalších analytických a prognostických prací. V západoevropském přístupu jsou patrnější politická, sociální a především technologická a ekonomická témata. Faktické rozdílnosti však nejsou významné. Jde spíše o metodické přístupy ke kategorizaci analyzované a prognózované problematiky.

V konkrétních scénářích týkajících se budoucnosti Evropy se i pět výše uvedených klíčových témat dále dělí:

- 1) Vládní moc: politika, široká veřejnost, správa.
- 2) Technologie a organizace práce.
- 3) Kultura a hodnoty.
- 4) Instituce Evropské unie.
- 5) Trh práce a sociální politika.
- 6) Jiné druhy ekonomické politiky.
- 7) Globalizace.
- 8) Regionální bezpečnost.
- 9) Střední a východní Evropa.
- 10) Středozeemí.
- 11) USA.
- 12) Rusko.
- 13) Asie.

V pracovní skupině zabývající se ekonomickou přizpůsobivostí se zpracovávaly scénáře k těmto aktérům a faktorům:

- 1) Demografie.
- 2) Technologie a organizace.
- 3) Kultura a hodnoty.
- 4) Globalizace.
- 5) Makroekonomická politika.
- 6) Průmyslová politika.
- 7) Sociální a zaměstnanecká politika.
- 8) Mezinárodní úpravy.
- 9) Evropská integrace.
- 10) Veřejní činitelé.
- 11) Odborové svazy.
- 12) Nevládní organizace.
- 13) Nadnárodní korporace.

Ke každému aktéru a faktoru bylo zpracováno tři až pět různých výpovědí. Např. u faktoru kultura a hodnoty byly zpracovány následující výpovědi:

- 1) Rostoucí individualismus. Strach z budoucnosti.
- 2) Silně rostoucí individualismus. Sociální a geografická segregace. Moc nátlakových skupin.
- 3) Renesance sociálního a ekologického povědomí. Experimenty regionů a lokalit.
- 4) Revolta spodní poloviny proti globalizaci.

VÝCHOZÍ PŘEDPOKLADY

Autoři považují scénáře za kvalitativní výpovědi, i když je zakládají na subjektivních představách. Zároveň se však opírají i o řadu objektivních údajů a zvláště budoucích trendů (byť z hlediska pravděpodobnosti uskutečnění rozdílných), které shrnují v kapitole *Co víme o budoucnosti*. Řadu těchto informací známe, některé jsou však nové.

Speciálně se autoři zabývají i charakterem bezpečnostních trendů: „... vznik nových bezpečnostních ohrožení je odlišné povahy v tom smyslu, že jsou převážně důsledkem událostí způsobených člověkem, dochází k nim v určitém časové momentu, a mohou proto být politickými rozhodnutími ovlivněna snáze.“⁷ Při analýze jednotlivých scénářů si nelze ne všimnout, že bezpečnostní ohrožení mají i objektivní pozadí, a proto jsou nesnadno ovliv-

nitelná – např. hrozící nedostatek pitné vody. (V příslušných materiálech vzniklých v České republice se – pokud jde o bezpečnostní rizika – pracuje jen s jejich výčtem, méně se podrobují kvalitativním analýzám, což se negativně projevuje i v bezpečnostní, obranné a vojenské strategii.)

Velkou pravděpodobnost mají analyzované *demografické* předpovědi. Již zhruba 150 let dochází ve státech západní Evropy (stejně jako v dalších vyspělých zemích) k postupnému stárnutí obyvatelstva, a to jak z důvodu snížení porodnosti (1,5 dítěte na ženu), tak i z důvodu prodloužení věku (na 74 let u mužů a na 80 let u žen). Staří brzy převýší počtem mladé. Stárnoucí populace proto vyvíjí tlak na systémy důchodové a zdravotní péče, což je patrné nejen v Evropské unii, ale i u nás. Hrozí snížení výdajů na výchovu, vzdělání a politiku zaměstnanosti, což může destabilizovat veřejné rozpočty. Zatímco v rozvojových zemích stoupne počet obyvatel do roku 2010 cca o 800 milionů lidí, v ostatních zemích pak cca o 100 milionů. Podíl počtu obyvatel v Evropské unii klesne z 6,3 % na 5,6 % a za dvacet let bude mezi dvaceti nejlidnatějšími zeměmi světa z členských států Evropské unie jen Německo (na předposledním 19. místě), zatímco Spojené království a Francie z nich vypadnou. Předpokládá se migrace do Evropy z jiných kontinentů, která by měla nahradit chybějící pracovní síly. Přítom riziko z hlediska bezpečnosti představuje nejen demografický vývoj, ale též masovější migrace. (Migrace je objektivním procesem, a proto bychom měli mít v České republice promyšlenější migrační politiku. Bude me totiž potřebovat pracovní síly z jiných zemí.)

Základním ekonomickým faktorem *globalizace* bude neustálý růst zahraničního obchodu, přeshraničních investic a finančního kapitálu. Od roku 1950 zahraniční obchod ve srovnání se 4% růstem hrubého domácího produktu (HDP) ročně stoupal průměrně o 6,3 %. Nadále se zvyšuje nerovnost mezi bohatými a chudými zeměmi. Zatímco v roce 1965 byl průměrný příjem na jednoho obyvatele v průmyslových zemích G-7 dvacetkrát vyšší než v sedmi nejchudších zemích světa, v roce 1995 to bylo cca čtyřicetkrát, nyní je to již 1 : 87. Přítom z bezpečnostního hlediska z historie dobře víme, že ozbrojené konflikty vznikaly mj. kvůli nerovnoměrnému ekonomickému vývoji. Autonomií zemí do jisté míry ohrožuje i mobilita kapitálu. Podobně vzrůstá nerovnost i v odměňování kvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků, což může vést k vážným sociálním tensím až konfliktům. Obecně to nevyklučuje, že se posílí tendence ke deglobalizaci ekonomiky, a to zejména z obavy, že globalizace poškodí národní zemědělsko-potravinářské komplexy a životní prostředí, z hlediska kulturní identity se pak posílí funkce sdělovacích prostředků. (V České republice jsou zatím postoje ke globalizaci utvářeny publicisticky.)

Základem úvah ve scénářích byla *technologie a produktivita*. Patrný je růst informačních a komunikačních technologií, ale též biotechnologií a nových materiálů. Vzrostly tím možnosti využívat informace k efektivním ekonomickým aktivitám všeho druhu i možnosti vlastní výroby. Nepromítá se to však do výraznějšího růstu HDP. Ani není patrný lineární vliv nákladů na vědu a výzkum na tento růst. Dochází tu pravděpodobně k jistému zpoždění účinků. Pro další vývoj bude proto spíše charakteristický setrvalý růst HDP. Nedostatečné využití disponibilních technologií je věcí nejen kapitálu, ale i řízení. (V souvislosti s migrací pracovní síly stojí za úvahu, jaké důsledky může mít odliv českých počítačových odborníků do zahraničí.)

Výrazně to souvisí i se *společenskými trendy a hodnotami*. Mnohé tradiční rysy evropských společností se změnily. Období po druhé světové válce představovalo pro západní Evropu rozvojovou éru spojenou s nebyvalým blahobytem, ale jistou hranici konzumentské mentality tato část kontinentu nepřekročila, snad pouze s výjimkou určité demokratické emancipace. Zároveň došlo k posunu k nukleární rodině, ale i ta se rozpadá (ve skandinávských zemích a v Německu samostatně žije třetina obyvatel, stejně tak roste počet osamělých rodičů a manželských párů bez dětí). K hlavním příčinám patří zmíněné stárnutí populace (např. ve Finsku 80 % žen starších 75 let žije osaměle). Ve Švédsku a v Dán-

sku se dvě třetiny dětí rodí mimo manželství (v Itálii a v Řecku jen 10 %). Konzumentský způsob života je vykupován i za cenu ústupu od tradičního způsobu života, jakož i posílením univerzálního individualismu a úpadku respektu k autoritám.

Charakteristickým rysem západoevropského vývoje je *zvyšující se úroveň vzdělání*. V mnoha zemích se počet obyvatel s vyšším středním vzděláním mezigeneračně zvýšil až dvojnásobně. Na středních a vysokých školách je zhruba stejně mužů i žen. Práce i přes svázanost s výdělkem je více spojována s osobním seberozvojem a se sociální integrací. (Tento trend byl u nás patrný i za minulého režimu, jak ukázaly sekundární analýzy československých sociologických výzkumů, zvláště sociálního klimatu.⁸)

V západní Evropě se mění postoj k *zastupitelské demokracii*. Občané méně chodí k volbám, ale dávají přednost těm formám demokracie, kde mají větší možnosti participace. Vedle tradičních politických hnutí se tedy vytvářejí nevládní organizace jako páteř občanské společnosti. Vznikají i strany zaměřené na řešení jediného vážného problému (např. ekologie) či politické iniciativy snažící se vytvořit alternativu k praxi existujících politických stran (viz např. u nás výzvy Impuls 99 nebo Děkujeme, odejděte!). Prosazují se hodnoty nově nastupujících generací. Upadá společenské postavení tradičních náboženství, a to částečně jako důsledek fragmentace společnosti a tradičně definované autority. Lidé hledají alternativní vyjádření své víry. Šíří se i náboženské sekty. (Některé podobné trendy se začínají objevovat i v České republice.)

Závažným problémem jsou důsledky konzumentského způsobu života na *životní prostředí*. Zátěž životního prostředí odráží nerovnováhu mezi tím, co lidé spotřebovávají, a tím, co jim přírodní systém může poskytnout. Do toho se výrazně promítá nevyváženost ve spotřebě. Přitom vztah mezi ekonomickou aktivitou a ekologickými důsledky je složitý. Přírodní prostředí se zhoršuje zvláště v raných stádiích ekonomického rozvoje, v rozvinutějších fázích se pak zlepšuje. Někdy však ani v nejrozvinutějších etapách (např. u oxidů dusíku) nebylo ještě dosaženo obratu. K hlavním zátěžím životního prostředí patří především: zánik tropických pralesů a orné půdy (na jedné třetině Země je velmi omezená biologická aktivita, další třetinu tvoří orná půda a pastviny, poslední třetinu pak lesy a savany), pokles biologické rozmanitosti, úbytek vodních zdrojů (zemědělství spotřebovuje 60–90 % pitné vody, otevřeně se hovoří o tom, že příští války mohou vznikat kvůli nedostatku vody), spotřeba energie (i když technologický rozvoj vede ke snižování spotřeby) a globální oteplování (hrozí vzestup hladiny moří, odklon Golfského proudu s následkem změny podnebí, snížení průtoků řek a výkonnosti zemědělství, vzestup zdravotních nebezpečí – např. rakoviny kůže či městského smogu). Ve srovnání s jinými kontinenty je v Evropě stav životního prostředí relativně lepší, což však neznamená, že je bez problémů. Stále více faktorů ohrožení vyžaduje mezinárodní spolupráci. (V České republice jsou aktivní ekologická hnutí, avšak politická strana s ekologickým programem nebyla příliš úspěšná.)

Objevují se nové *bezpečnostní hrozby*. Je patrný posun od konfliktů mezistátních (v roce 1997 jen jeden) k vnitrostátním (v témže roce jich bylo zaznamenáno 25) a nevojenského charakteru. Převažují etnicky definované konflikty o legitimitu. Je to způsobeno i několikanásobným růstem počtu států (za posledních 150 let se počet států zvýšil ze 44 na 191), což je do určité míry v rozporu s globalizací a s regionální integrací. V posledním období vzniklo nejvíce konfliktů v postkomunistickém prostoru. Globalizace a konec studené války vytvořily prostor pro internacionalizaci organizovaného zločinu, zvláště pro jeho intenzitu, a to především na Východě.

VLASTNÍ SCÉNÁŘE

Scénáře jsou popsány velmi podrobně, a proto jejich charakteristika není jednoduchá, hrozí nebezpečí redukce informací a poznatků. Jejich charakterizace má především naznačit hlavní variantní směry uvažování západoevropských odborníků o budoucnosti a jak dalece korespondují s naší situací.

Scénář č. 1: Vítězné trhy⁹

V tomto pseudooptimistickém scénáři stavu roku 2010 zpracovatelé vycházejí z Clintonova projevu na Valném shromáždění OSN, který charakterizoval 21. století jako *vítězství obchodu nad válkou*. Předpokládají, že v roce 2010 průmyslové země mají opět plnou zaměstnanost, až dokonce v některých oblastech chronický nedostatek pracovních sil a že světový obchod vykazuje velký trvalý růst. Díky inovacím dochází k oživení produktivity i v dosud stagnujících oblastech. Většina států přijala myšlenku volného obchodu. Inflation je velmi nízká. Vzrostla nerovnost, stále více lidí žije na okraji společnosti. Celková situace je však zatím na přijatelné úrovni, a proto se neuvažuje o třetích cestách. Sociální stát se stal neudržitelným. Stejně tak byl opuštěn rovněž ideál trvale udržitelného rozvoje. Byl oslaben vliv veřejného sektoru, což zároveň vede k zanedbávání dlouhodobých veřejných investic. Evropa je americkým úspěchem získána pro liberalismus. Jedinec je odpovědný za své vzdělání i osud. Neobjevil se žádný perspektivní alternativní model. Evropská politická integrace se zredukovala na rozšíření na Východ. Šířící se západní životní styl vede s výjimkou nejbohatších zemí k dalším devastacím životního prostředí. Bohatí se uchylují do zabezpečených rezidenčních komplexů. K liberálnímu procesu se připojují i Rusko a Čína, které mají dobré hospodářské výsledky. Výrazně se zlepšuje situace též v rozvojových zemích. Šest miliard lidí je však stejně chudých jako před čtvrtstoletím. Z vysoké životní úrovně se těší jen miliarda lidí. V záležitostech obrany se Evropané spoléhají na NATO a přesvědčili své americké partnery, aby Severoatlantická aliance byla přetvořena v organizaci, která by předcházela konfliktům v oblastech hraničících s Evropskou unií. Narůstá však množství nevojenských rizik, zvláště sítí mezinárodního organizovaného zločinu. Ruská angažovanost vede ke zvýšení vlivu OBSE v NATO. Světová nadvláda USA spočívá v jejich technologické převaze.

Jde tedy o výrazně pseudooptimistický scénář, který je možné považovat za vítězství liberalismu nad solidarismem a konzervatismem. (V České republice je tento scénář politicky zjevně preferován pravicí, zvláště ODS, US a ODA. Kolem těchto přístupů vznikají vážné sociální i politické konflikty, obvykle se projevující kritikou a bojem proti globalizaci.)

Scénář č. 2: Sto květů¹⁰

Tento scénář je uveden titulkem ze zvláštního čísla elektronického týdeníku *Everywhere's Citizens: 2000–2010: desetiletí bezvládí*. Upozorňuje na spontánně zahájený počátek globální participativní demokracie, protože hospodářské výsledky nejsou příznivé díky vzrůstající nerovnoměrnosti přerozdělování zisku, růstu kriminality a drobných regionálních konfliktů. Příčinou je úpadek veřejných orgánů, nepružné hierarchie, špatné rozdělení kompetencí a nedostatek odpovědnosti. Narůstaly politické skandály a zhoršily se sociální podmínky, které přerostly v krizi důvěry s vyústěním ve výbuchu nespokojenosti, což vyvolalo politickou i sociální krizi. Vzrostla neúcta k autoritě a lidé brali záležitosti do svých rukou. Evropané se začali orientovat na stínovou ekonomiku (představuje 30–50 % HDP), na místní komunity a na rodinu. Nepřestalo se využívat informačních technologií. Vynořily se základní formy sociální solidarity. Ekonomika se stala samoregulační. Hranice mezi legitimním podnikáním, stínovou ekonomikou a drobnou korupcí jsou stále nezřetelnější. Dochází k demonetizaci, obchod se odehrává prostřednictvím přímé směny a místní měny. Vzdělání a geografická fragmentace. Dále však parciálně funguje dezorganizovaný sociální systém. Evropská unie je tím vším těžce zasažena, její rozšiřování se zpomaluje. Nejvíce je tím ohrožena východní Evropa, kterou zachvacuje dlouhodobá hospodářská a politická nestabilita. Kriminalita nadále roste. Díky razantnějšímu soupeření o přírodní zdroje se zvyšuje napětí. V USA zesílil izolacionismus. Zasahují však dále proti vzpurným zemím v souladu s domácími politickými potřebami. Rusko je stále zdrojem nestability. V Asii se integrace nedaří. Kvůli vnitřním problémům není nikdo schopen vtisknout světu řád.

Jde tedy o scénář využívající participační demokracie k překonání společenské krize, který však nemá oslnivé výsledky. Pokud o této možnosti uvažují na Západě, je daleko reálnější budoucností v postkomunistickém světě. Konečně, v Rusku a v dalších postkomunistických zemích je krize realitou. V podstatě žádná politická síla nemá zájem o podobný vývoj, byl by jen důsledkem spontánně se tvořící občanské společnosti. Rusko čelí fragmentaci a je otázkou, jak dalece je nový prezident Putin nejen zárukou jejího blokování, ale zároveň i demokratického rozvoje.

Scénář č. 3: Sdílená odpovědnost¹¹

Zpracovatelé vycházeli z myšlenky, že lidé, *kteří starému světu předpovídali apokalyptické třetí milénium, rozhodně nebudou potomky považováni za jasnozřivé.* Podařilo se skloubit ideály solidarity a úcty k jedinci s technologickou inovací a s usilováním o hospodářskou výkonnost. Je to výsledkem transformace veřejného sektoru a převzetí odpovědnosti za rozvoj společnosti. Má na to vliv i rozšíření Evropské unie. Reformy byly jen *jako s hotovou věcí.* To vyústilo v atmosféru hluboké nedůvěry. Základem jejího překonávání jsou čtyři rozhodující principy: decentralizace, otevřenost, subsidiarita a povinnost spolupracovat. Vyplatila se politika podpory informačních technologií. Obnovil se sociální dialog. Výrazné sociální nerovnosti nebyly však odstraněny, jen byl zastaven jejich růst. Nejvýraznějším rysem evropských společností je rozvoj občanské společnosti, na níž aktivně participuje pětina občanů, ostatní přijímají reformy pasivně. Evropané se shodují na hodnotách důvěry, solidarity a odpovědnosti. V postkomunistických zemích probíhá úspěšná modernizace ekonomiky, sociálního systému a péče o životní prostředí. Evropané preferují solidarismus, lidská práva a udržitelnost rozvoje. Rusko se vrací na politickou scénu.

Jde tedy o výrazně solidaristický scénář založený na rozvoji veřejné politiky a občanské společnosti. (Pro mentalitu českých občanů je tento politický program nejpřijatelnější. Nejblíží z politických sil má k němu sociální demokracie.)

Scénář č. 4: Tvořivé společnosti¹²

Vstupní citací tohoto scénáře jsou Keynesovy obavy z příchodu blahobytné společnosti: *Cožpak by potom nedošlo k obecnému „nervovému zhroucení“?... Až příliš jsme přece byli vychováni k tomu, abychom o něco usilovali, nikoli k tomu, abychom si užívali.* Na konci 20. století narůstala propast mezi potřebami a aspiracemi veřejnosti a ekonomickou realitou. Reformy navrátily člověku jeho právoplatné místo v ekonomickém rozvoji a položily základy k nové sociální solidaritě, vycházející z nové etiky hodnoty člověka a individuálního naplnění a z odmítnutí materialismu a posedlosti produktivitou, které byly typické pro 20. století. Základní myšlenkou reforem je *dát každému právo být užitečný i jinak než jen zvyšováním produktivity.* Vzrostl tlak veřejnosti na vlády, aby se soustředily na sociální otázky. Byla uznána nutnost financovat nové typy aktivit mimo logiku tržního systému. Všichni Evropané dostali právo věnovat několik let svého produktivního života společensky prospěšným činnostem, které by v tržní společnosti nenalezly odbyt (služby obecného zájmu, kulturní akce, práce v neziskových organizacích, služby chudým a výchova dětí). Tyto možnosti mají vliv i na celkový růst kreativity ve vědeckovýzkumné činnosti. Evropané dostávají pětinu mezd ve formě kuponů na služby, volný čas a kulturu. Reformy se projevují v kvalitě života a přitahují do Evropy intelektuály z celého světa. Evropská integrace i mezinárodní vztahy stagnují. Rozvinuté země platí chudým zemím, aby chránily přírodní zdroje.

Jde tedy o optimistický scénář, v němž Evropa otevírá cestu k duchovnímu řádu lépe sloužícímu lidským potřebám, nejvíc ze všech scénářů preferuje kulturu, ale zároveň má nejdílejší rysy utopismu. (V České republice by nejspíše získal podporu u mladé a starší generace, zvláště s vysokoškolským vzděláním.)

Scénář č. 5: Neklidná sousedství¹³

Nevěští nic dobrého, když je poslední scénář uvozen zprávou, že na zasedání Evropské rady v Gdaňsku bylo rozhodnuto postavit v každém hlavním městě pomník se jmény desetitisíců vojáků, kteří od přelomu tisíciletí padli. (Podobné pylony existují v Novosibirsku se jmény jednoho sta tisíc rodáků padlých za druhé světové války.) *Dvacet let po skončení studené války je na světě stále nejpalčivějším problémem politická nestabilita, zvláště v zemích hraničících s Evropou, a nic nenaznačuje, že by se situace v budoucnu měla zlepšit.* Je to obraz budoucnosti, který bude nejméně zajímat vojáky. Signálem byl nárůst konfliktů kvůli nedostatku přírodních zdrojů. Globalizace se nepovedla. Nejrozvinutější země se jí začaly zabývat pozdě. USA se distancovaly od Evropy. Evropa nebyla schopna koncipovat ucelenou zahraniční a bezpečnostní politiku. Evropská unie byla donucena řešit teroristickou činnost vojensky. USA účast odmítly. Válka si vyžádala 25 tisíc mrtvých. Změnila a sjednotila Evropu. Byla vytvořena Evropská rada bezpečnosti a bezpečnostních služeb. V postkomunistických zemích vznikl chaos. S ilegálními přistěhovalci vznikly nevládnutelné problémy. Východ je destabilizován zejména Ruskem a odtud pocházejícím organizovaným zločinem. Podobná situace nastává i ve Středozeří, a to zejména vinou Turecka. Stále silnější postavení v politice mají náboženské strany a vojenské kruhy. Svět se stále více štěpí na regionální bloky a sféry vlivu. USA se izolují a intervnují jen na svém kontinentě. Čína a Japonsko neúspěšně usilují o vedoucí postavení v Asii. Projevuje se neúcta k základním právům a svobodám. Evropská bezpečnostní politika má represivnější charakter. Evropané nevidí jinou možnost. Vše má vliv na špatnou ekonomickou situaci.

Jde tedy o nejpesimističtější scénář, který však není nereálný. Mementem tu je téměř desetiletí válek na Balkáně a na Kavkaze.

SCÉNÁŘ: NEKLIDNÁ SOUSEDSTVÍ

Pro bezpečnostní komunitu je důležité, jakými výroky je tento nejpesimističtější scénář „vytvářen“, tzn. jaké situace ovlivnily jeho tvorbu. Ty jsou vyjádřeny ve struktuře již výše uvedených rozvinutých pěti klíčových faktorů.

Vládní moc – politika: (Velké) národní státy využívají ohrožení bezpečnosti k opětovnému získání vládní autority. Politika „řádu a zákona“. Posun politického těžiště k pravicevému populismu („Pevnost Evropa“). Stát znovu získává legitimitu.

Takovou situací bylo např. napětí kolem Kosova a bombardování Jugoslávie, ve druhém případě válka v Čečensku, kterou tehdejší premiér Putin využil k získání prezidentského postu, tedy vládní autority, navíc osobní. Je jedno, využívá-li se k tomu argumentace „potřeby nastolit klid a pořádek“, nebo „nezadatelných lidských práv“. Obdobně se může využívat i vnějších či vnitřních konfliktů. Vyspělejší demokracie čelí těmto pokusům a možností úspěšněji. V současné evropské situaci se zdá, že nebezpečí hrozí spíše zprava, samozřejmě držíme-li se tradičního členění. (Naše BIS naopak největší nebezpečí spatřuje nalevo, v tzv. autonomně anarchistickém hnutí, což jistě posílily události kolem zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky v Praze.) Nebezpečnější podobou by mohlo mít např. v tom případě, pokud by se něco podobného, jako se stalo v Rakousku (vstup haiderovců do vlády), přeneslo např. do Německa.

Vládní moc – široká veřejnost: Politická pasivita a široká podpora autoritářství. Média podněcují obavy z odlišnosti.

Uvedený soud upozorňuje na potřebu prohlubování participace, tj. základního principu občanské společnosti a participativní demokracie. Pokud jde o úlohu sdělovacích prostředků a zvláště podněcování obav z odlišnosti, jedním z faktorů ovlivňujících volební úspěch rakouské Strany svobodných demokratů je liberální azylová politika předcházející rakouské vlády.

Vládní moc – správa: Neúspěšná reforma veřejného sektoru. Bezpečnost má přednost před průhledností. Centralismus brání pružnosti. Zastaralost veřejné správy.

Jde o situaci, která se bezprostředně týká České republiky, stejně jako ostatních post-komunistických zemí. Problémy u nás mohou nastat v tom případě, neuspěje-li přípravená reforma státní správy. Z tohoto hlediska je symptomatičtější, že reformu u nás nejvíce blokuje pravice. Je zřejmé, že státní správa si nejen zachovala byrokratické prvky z předcházejícího režimu, navíc výrazně zbytněla. Pravice, která se zaštituje liberalismem, ve skutečnosti preferuje etatismus, je proti samosprávným prvkům řízení, a to nejen ve státní a veřejné správě, ale i v ekonomice (Rady pracujících apod.). Ke znemožnění optimalizace řízení a zprůhledňování rozhodovacích procesů se zneužívá i legislativa (obsah příslušného zákona a postupy Národního bezpečnostního úřadu při prověřování pracovníků, úspěch snahy znovu prodloužit lustrační zákon atd., na druhé straně prosadit prostřednictvím zákona o státní službě konzervativní definitivu apod.).

Technologie – organizace práce: Výrazné zpomalení růstu. Evropa má stále větší problémy konkurovat světu, především v high-tech sektorech. Politické zásahy do reorganizace velkých podniků.

Členové bezpečnostní komunity si stále více uvědomují, že ekonomická rizika a ohrožení jsou stejně vážná (ne-li dokonce vážnější) než rizika a ohrožení vojenská. Tím spíše musíme v zahraničním obchodě (a to nejen vojenského charakteru) usilovat o získání tzv. offsetů, zvláště know-how, na jehož základě bychom mohli pokračovat v další vědecké, výzkumné a vývojové činnosti i ve výrobě. O politických zásazích do reorganizace velkých podniků nemluvě, což je naší denní problematikou díky neúspěšně provedené privatizaci právě těchto podniků.

Kultura – hodnoty: Vzrůstající nechuť riskovat. Obavy z budoucnosti. Intolerance pod heslem „zpátky ke kořenům“ (včetně otázky pohlaví). Plíživý rasismus. Starost o hospodářskou, a dokonce i osobní bezpečnost (městská zločinnost, mafie, válka v blízkosti Evropské unie).

Jde o symptomy, které nás v našem polistopadovém vývoji doprovázejí i nadále. Zvláště je patrná a zneklidňující neochota podstupovat riziko při ekonomickém podnikání, a proto se řešení často nachází ve spekulativním odprodeji majetku atd. Nacionalismus se nejčastěji projevuje jako spojitá nádoba s posilováním rasismu. Není však možné přehlížet ani menšinovou intoleranci.

Instituce Evropské unie: Počáteční omezená reforma institucí. Reforma až po „Žitních válkách“, tj. po válkách o vodu (2003–2004): Evropská rada bezpečnosti (Německo, Francie, Itálie, Spojené království a dva další členské státy, které rotují), společná politika ohledně hranic (BordEuro) a zpravodajských služeb (Eurosec), omezení pravomocí Komise a Evropského soudního dvora. Mezivládní přístup. Rozšíření o pět východoevropských zemí. Další rozšiřování se vleče.

Předpokládá se krize reformy Evropské unie a zvláště jejích bezpečnostních složek, tj. zejména tzv. evropské obrany. Zároveň se naznačuje, že stejně jako není jasné, zda bude pokračovat rozšíření Severoatlantické aliance po přijetí tří středoevropských zemí, podobná situace může nastat i po rozšíření Evropské unie (zde se kromě České republiky, Polska a Maďarska počítá se Slovinskem a s Estonskem, pro nás by zvláště znepokojivé bylo nepřijetí Slovenské republiky do obou seskupení).

Trh práce a sociální politika: Nedokončená reforma trhu práce a sociálního státu. Nerovnoměrná deregulace a trhy dvojí práce. Vzrůstající privatizace sociálních služeb pro bohaté. Další zpřísnění imigrační politiky spojené s násilnou asimilací.

Signalizuje se tu střetnutí liberalismu se solidarismem. Liberalismus je ekonomicky úspěšnější, ale stále zjevněji na úkor hluboké sociální diferenciace, což může vést k sociálnímu napětí, ke konfliktům a k revolucím, které by zmařily dosažené úspěchy. Zároveň však není možné přehlížet sílící sociální parazitismus, který provokuje plátce daní, a to nejen těch vysokých. Stále vážnějším problémem bude práce cizinců, kde dochází k paradoxnímu vývoji. Zatímco se zdálo, že po poválečném boomu nebude příliš potřeba zahraničních pracovníků (zvláště nekvalifikovaných), nyní se ukazuje nena-

plněnost trhu práce kvalifikovanými pracovníky. Chybějící profesí např. ve Spojených státech nebo v Německu jsou počítačová odborníci. Zpřísnění imigrační politiky je již nyní patrné a bezprostředně se nás dotýká, a to zvláště (pokud ne zcela) pro romskou emigraci. Prosazování lidských práv a práva svobodného pohybu přestává hrát roli v tom okamžiku, je-li ohrožena životní úroveň i těch nejvyspělejších zemí. Naději mají většinou jen ti, kdož jsou schopni se rychle adaptovat v příslušné zemi, respektive asimilovat s jejím národem.

Jiné druhy ekonomické politiky: Hospodářské politiky jsou podmíněny starostmi o bezpečnost (vojenské výdaje, ochrana citlivých druhů průmyslu). Hospodářská a měnová unie (HMU) pracuje pod přísným politickým dohledem, je okleštěna nezávislost Evropské centrální banky (ECB), Pakt o stabilitě je obcházen, HMU není rozšířena o nové členské státy, jednotný trh je blokován opětovným prosazováním národních průmyslových politik.

Jde o realitu nejbližších let, zvláště pokud jde o budování tzv. evropské obrany, na niž členské státy ani žadatelé nemají potřebné finance. Pro Českou republiku je zvláště znepokojující, že nedochází k revitalizaci našeho zbrojního průmyslu, který po listopadu 1989 i naší vlastní vinou až katastrofálně upadl, a to nejen kvůli rozpadu bipolarity. Nelze proto ani hovořit o opětovném prosazování národních průmyslových politik, které vždy hrály důležitou roli.

Globalizace: Zpomalení globalizace. Světový obchod a politika stále více organizovány na základě regionálních bloků. Zanedbávání mezer ve světovém ekonomickém řádu (především mezinárodních financí a rozvoje).

Jde zatím o rozporný proces s vážnými sociálními důsledky. Pokud bude globalizace probíhat jako nedokonale řízený ekonomický proces, byť objektivní, bude se setkávat se stále silnějším odporem. Zvláště znepokojivé je ignorování nejen ekologických souvislostí, ale i dalšího prohlubování sociálních nerovností. Jednou z reakcí může být posilování regionálních bloků, ale i uzavírání se národních ekonomik.

Regionální bezpečnost: Počáteční nevštmavost k hromadícím se bezpečnostním problémům v okolí Evropské unie. Vojenské síly musejí velkou vojenskou akcí nastolit mír.

Zatím si Evropská unie po zkušenosti s bombardováním Jugoslávie počíná dobře, a to nejen pokud jde o záměry s budováním tzv. evropské obrany, ale i o reakci na posilování pravicového extremismu v Rakousku. Pokud jde o vážnější bezpečnostní ohrožení, v Evropě jej může reálně představovat zatím jen Rusko. Západní země se v souvislosti s čečenskou válkou k němu chovají na první pohled schizofrenně. Na jedné straně Rusko za její drastické vedení politicky odsuzují, na druhé straně ji nejen slovně, ale i fakticky podporují, protože jsou si vědomy nebezpečí islámského fundamentalismu (předávání poznatků o čečenských a zvláště zahraničních bojovnících, návštěva prezidenta Spolkové zpravodajské služby Německa /BND/ Augusta Hanninga v březnu 2000 v Čečensku atd.).

Střední a východní Evropa: „Žitlivé války“. Rozsáhlá vojenská intervence Evropské unie, vedená velkými členskými státy. Trvajícím nestabilita za hranicemi Evropské unie. Část východní Evropy zachvátil chaos. Velké problémy s organizovaným zločinem, s terorismem a s imigrací.

Tento katastrofický scénář není utopický, za jisté situace může v menší či větší míře nastat, včetně naší země. V mnohých postkomunistických zemích trvá nestabilita. Bombardování Jugoslávie zatím situaci na Balkáně nevyřešilo. Prezident Václav Havel hovoří o mafiánském kapitalismu. Ministr vnitra přenesl těžiště svých priorit z již připravené reformy státní správy na boj proti kriminalitě, zvláště proti organizovanému zločinu.

Středomoří: Nebezpečí politické a sociální exploze. Bludná spirála islámského terorismu a vojenských represí. Pokus o partnerství Evropská unie – Středomoří nevyšel. Uzavření hranic a vzestup migračních tlaků vedl k velké ilegální imigraci do Evropské unie z této oblasti.

Zatím sledujeme nebezpečí islámského fundamentalismu z prostoru Kosova a Čečenska, oblast Středomoří je na okraji zájmu, což je analytickou chybou. Nepřijímají se od povídací opatření.

USA: Hospodářské výsledky zaostávají za historickými trendy. Vzrůstající izolacionismus. Soustředění se na Ameriku (Panamerická zóna volného obchodu). Vojenský odchod z Evropy.

Zatím podobný vývoj nehrozí. Proto nejspíše blíže pravdě jsou soudy o USA v ostatních scénářích:

- *Vítězné trhy:* Nejlepší ekonomické výsledky a nikým neohrožené globální vůdcovství. Nadále pilířem sítě aliancí (soustředěných kolem NATO), ale snižují se požadavky na vojenskou intervenci.
- *Sto květů:* Hospodářské výsledky v souladu s historickými trendy. Omezené politicko-vojenské zasahování a menší ekonomické zájmy v Evropě. Selektivní přístup ke globálním problémům: privilegované vztahy s Latinskou Amerikou a s Čínou.
- *Sdílená odpovědnost:* Trvalá ekonomická dynamičnost. Méně politického zasahování a příležitostné srážky s (mnohem asertivnější) Evropou. Postupně je přijímán mnohostraný přístup k mezinárodním vztahům.
- *Tvořivé společnosti:* Hospodářské výsledky v souladu s historickými trendy. Vzrůstající mezinárodní opozice vůči globalizaci. Pozornost je soustředěna na domácí problémy a menší angažování se v ostatním světě. Napětí mezi USA a Evropskou unií v otázce mezinárodního řádu (obchod, finance, životní prostředí). Privilegované vztahy s Latinskou Amerikou a s Asií.

Rusko: Vzrůstající politický a hospodářský rozpad. Vláda organizovaného zločinu. Zapojení do regionálních konfliktů.

V ostatních scénářích je obraz Ruska následující:

- *Vítězné trhy:* Postupná politická stabilizace a obnova hospodářství. Posílení bilaterálních vztahů s USA (souhlas s OBSEizací NATO). Užší vztahy s Čínou a se SNS.
- *Sto květů:* Uzavřenost do sebe. Vzrůstající síla regionů. Odcizení a napětí s Evropskou unií. Posílení bilaterálních vztahů s USA.
- *Sdílená odpovědnost:* Politická stabilizace a hospodářská obnova. Posílení bilaterálních vztahů s Evropskou unií (dohoda Evropské unie a Ruska o volném obchodu).
- *Tvořivé společnosti:* Přetrvávající politicko-ekonomický chaos. Odcizení od Evropské unie, která se soustřeďuje sama na sebe.

Asie: Obtížný hospodářský přechod (světový pokles a vzrůstající protekcionismus). Čínsko-japonská rivalita. Regionální konflikty.

Kromě Spojených států, Ruska a Středomoří vnímají odborníci Evropské komise jako relevantní okolí Asii, zvláště Čínu a ve vztahu k ní Japonsko.

VIZE ROZVOJE ČESKÉ REPUBLIKY DO ROKU 2015¹⁴

Žádná naše vize či prognóza nedosáhla úrovně *Scénářů Evropy 2010*, ačkoli pokusy lze zaznamenat i za minulého režimu. Existovalo jisté odhodlání v těchto aktivitách pokračovat, zvláště v letech 1989–1992, ale nebyly příliš úspěšné. Hlavní příčinou byla malá vládní podpora. Pravicová koalice se od těchto záměrů distancovala, dokonce odmítala zpracovávat i jednotlivé oborové nebo rezortní politiky, dávala přednost spíše improvizaci a pragmatickým řešením okamžitých problémů. Prvním vážnějším pokusem je proto práce vytvořená z podnětu Rady vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii. Její určitá metodologická odlišnost spočívá v tom, že se zabývá vizí rozvoje do roku 2015, tj. v časovém horizontu o polovinu delším.

Ideovým východiskem české vize je přechod od totalitní k demokratické a funkční společnosti. Cesta k tomu je složitější, než se předpokládalo, zvláště pokud jde o změnu hodnotových postojů. Krizovým faktorem se stal způsob privatizace, nedokončená restruktu-

ralizace ekonomiky a využívání jen „druhosledových technologií“. To se promítlo i do postojů občanů vůči státní správě. Vize spatřuje východisko v symbióze funkční činnosti státu a občanské společnosti. Zastupitelská demokracie splňuje tento předpoklad jen částečně. Legislativa k tomu vytváří základy pomalu.

Základní střetnutí o budoucnost se odehrává mezi liberalismem a solidarismem, což koresponduje i se scénáři Evropa 2010. Svobodu není možné chápat bez vědomí odpovědnosti. Zatímco pro liberalismus je nebezpečím přezírání nerovností mezi lidmi, pro solidarismus je to paternalismus. Základní zkouškou české společnosti je vstup do Evropské unie. Pozitivně může působit růst střední třídy.

Česká národní identita by měla spočívat na následujících faktorech:

- demokratismus založený na individualismu,
- humanismus a humanita,
- věcnost, pragmatismus, odmítání extremismu v politice,
- západní aktivismus, důraz na práci a výkon,
- odmítání jednostranného sociálního subjektivismu a objektivismu,
- důraz na kvalitu, vzdělanost, pohotovost, kulturnost,
- silné rysy evropanství.¹⁵

Z diskuzního výčtu je patrný pokus o syntézu liberalistických a solidaristických principů s preferencí liberalismu. Blíží se tedy do určité míry scénáři Evropské komise *Sdílená odpovědnost*.

Náš demografický vývoj se nebude lišit od evropského. Vize předpokládá zvýšení odpovědnosti občanů za zdraví i vzdělání.

Základem bezpečnosti je členství v prozíravějším NATO. Její zajištění bude odčerpávat finanční zdroje. Vnitřní bezpečnost zajistí priorita prevence před restrikcí. Vědecké poznatky budou mít větší vliv na ekonomiku a společnost. Dojde ke zvratu negativních tendencí ve vývoji životního prostředí. V ekonomice bude rozhodující konkurenceschopnost a využití informačních technologií. V roce 2015 dosáhne Česká republika průměru HDP členských států Evropské unie. Globalizace je pro republiku výzvou i ohrožením. Na pochopení této rozpornosti je závislý náš další rozvoj.

Pracovní vize o budoucnosti českého státu a společnosti koresponduje s evropskou vizí. Česká je optimističtější, vnitřně nediferencovaná, jen imanentně obsahuje náznaky rozporných tendencí, s nimiž operují scénáře Evropa 2010.

Z toho je patrná potřeba zabývat se metodologií prací na vizích, prognózách a scénářích. Palo Frič a Fedor Gál¹⁶ o jejich předmětu ze sociologického hlediska míní: *Společenské problémy jako předmět našeho zájmu vstupují do zorného pole prognostického uvažování v trojí podobě: 1) jako problémy „zde a nyní“; 2) jako problémy anticipované v definovaném horizontu času; 3) jako problémy generované naší snahou řešit situace podle ad 1) a 2).*

Autoři se domnívají, že pro různé profesně, kulturně, vzdělanostně, politicky, demograficky aj. diferencované skupiny mají společenské problémy proměnlivou naléhavost. Svěbytný význam mají scénáře vizí diferencovaných skupin – od subkultur mládeže přes intelektuály středního věku či dělníky, konzervativce, liberály a bezpečnostní komunitu až po muže a ženy postproduktivního věku. Jde tedy o vějř vizí diferencovaných skupin lidí, o alternativní vize, které by měly odrážet zájmy silných sociální uskupení, a tím reálně ovlivňovat vývoj společnosti, tj. politických stran, odborů, podnikatelů, tvůrců veřejného mínění atd. Touto profesionalizací se prohlubuje vliv občanské společnosti na tvorbu společenského zájmu, vliv na rozhodovací procesy a jejich realizaci. Touto cestou se posiluje občanský vliv na zastupitelskou demokracii. Zároveň to neznamená, že na podobných vizích by neměly pracovat státní orgány, rezorty a politické strany, a to např. ve formě dlouhodobých programů.

Tento vysvětlující přístup prohlubuje participaci ve společnosti a je součástí poznání a sociálního učení lidí. Obsahově by měl být zaměřen na odhad sociálních ohrožení a rozvojových možností. Participace pak představuje ověření státní politiky a programů jednotlivých politických stran a aktivizuje občany k překonání ohrožení a k využívání šancí.

Antonín Rašek

- ¹ Viz Evropská komise, Útvar perspektivních studií: Scénáře Evropa 2010. Pět možných představ o evropské budoucnosti. Gilles Bartrand (koordinátor), Anna Michalski, Lucio R. Pench. Pracovní verze, červenec 1999. (Z dosud známých existují dva české překlady; jeden v rozsahu 114 stran, druhý ve stručnějším rozsahu 76 stran, který neobsahuje vlastní podrobnější scénáře a metodologii jejich zpracování, slovník, prameny a složení pracovních skupin.) Autor o těchto scénářích publikoval informaci v časopise Sondy pod názvem Jaká bude Evropa v roce 2010, rok 2000, číslo 21, s. 15 a v časopise Vojenské rozhledy, rok 2000, číslo 3, s. 144.
- ² Tamtéž, s. 1.
- ³ Blíže o tomto spisovateli viz Všeobecná encyklopedie, svazek 1, s. 279.
- ⁴ Shaping Actors – Shaping Factors. Jde o soubor proměnných. Faktory jsou definovány jako strukturální trendy, které jsou pokládány za důležité pro utváření budoucího vývoje, přičemž při posuzování každého trendu je třeba mít na paměti také možnost „šoků a zvrátů“, tj. nenadálého vývoje. Aktéři jsou definováni jako takové prvky, které mohou vzájemně ovlivňovat faktory. V prvních fázích prací se obvykle pracuje s několika desítkami proměnných, které se postupně redukuje na 10 až 15 skutečně klíčových. Z dílčích scénářů na jednotlivá témata se tvoří globální scénáře. Globální scénáře jsou vlastně kombinacemi dílčích scénářů. Vzhledem k mimořádně vysokému počtu takových možností jsou vybírány pouze nejpravděpodobnější kombinace, které zároveň poskytují diferencovaný pohled na realitu.
- ⁵ Blíže viz První verze Národní vize rozvoje. Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii. Praha, únor 2000.
- ⁶ Blíže viz Návrh na zřízení Českého institutu strategických studií. Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii. Praha, únor 2000.
- ⁷ Evropská komise, Útvar perspektivních studií: Scénáře Evropa 2010. Pět možných představ o evropské budoucnosti. Kapitola VI. Co víme o budoucnosti.
- ⁸ Zasloužil se o to zejména Dragoslav Slejška – viz Velký sociologický slovník, díl II, s. 1599.
- ⁹ Blíže viz Evropská komise, Útvar perspektivních studií: Scénáře Evropa 2010. Pět možných představ o evropské budoucnosti. I. Scénář č. 1: Vítězné trhy.
- ¹⁰ Blíže viz tamtéž, II. Scénář č. 2: Sto květů.
- ¹¹ Blíže viz tamtéž, III. Scénář č. 3: Sdílená odpovědnost.
- ¹² Blíže viz tamtéž, IV. Scénář č. 4: Tvořivé společnosti.
- ¹³ Blíže viz tamtéž, V. Scénář č. 5: Neklidná sousedství.
- ¹⁴ Blíže viz První verze Národní vize rozvoje. Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii. Praha, únor 2000.
- ¹⁵ Viz tamtéž, s. 5.
- ¹⁶ Viz Frič, Palo – Gál, Fedor: Koncept problémově orientovaného participativního přístupu při tvorbě scénářů rozvoje České republiky (společnosti, státu...). Praha, duben 2000, nepublikovaný interní text. Autoři se ve svých názorech především opírají o následující práce: Ackoff, R. L. – Garajedaghi, J.: One Liners by two Presentologists. Technological Forecasting and Social Change, 1984, No. 2, s. 1–4. Gál, F.: Participativne prognóvanie. Ekonomický časopis, rok 1986, číslo 8, s. 724–730.